

ƏLƏKBƏR CABBARLI*Naxçıvan Dövlət Universiteti**E-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com***MUXTARIYYƏTƏ GEDƏN YOL: TARIX VƏ MÜASIRLIK**

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Naxçıvan, muxtariyyət məsələsi, Qars və Moskva müqavilələri
Ключевые слова: Геудар Алиев, Нахчыван, задача автономии, договоры Москва и Карса
Key words: Haydar Aliyev, Nakhcivan, issue of autonomy, Gars and Moskov treaties

Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvanın muxtariyyət statusu 1918-1920-ci illərdə bütövlükdə torpaqlarımıza və xalqımıza qarşı erməni ekspansiyası ilə bağlıdır. Həmin illər Naxçıvan üçün çox çətin və mürəkkəb tarixi dövr olmuşdur. 1918-ci ilin may ayında Azərbaycan dövlət müstəqilliyini elan etdi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandı. Bu zaman Cənubi Qafqaz tarixində ilk dəfə Azərbaycan torpaqları hesabına yaradılan erməni dövləti ölkəmizə qarşı əsassız ərazi iddiaları irəli sürməyə, Azərbaycan torpaqlarını zorla ələ keçirməyə başladı. Daşnaklar Naxçıvan, Zəngəzur, Qarabağ torpaqları hesabına işğal etdikləri əraziləri genişləndirmək, eyni zamanda, bölgədə marağı olan dövlətlərin dəstəyindən istifadə edərək Türkiyənin bir sıra şərq vilayətlərini ələ keçirmək niyyətində idilər.

Təbii ki, o dövrdə yaranmış beynəlxalq əlaqələr, bölgədəki real qüvvələr nisbəti, habelə 1918-1920-ci illərdə torpaqlarımıza qarşı erməni təcavüzü ilə müşayiət olunan hərbi-siyasi hadisələr nəzərə alınmaqla, Moskva və Qars müqavilələrində Naxçıvan məsələsinin qoyuluşu və onun Azərbaycanın xeyrinə həll edilməsi böyük tarixi nailiyyət kimi qəbul olunmalıdır. Ümummillilə liderimiz Heydər Əliyev həmin müqavilələrin tarixi əhəmiyyətindən bəhs edərək deyirdi: “Bu müqavilələrin əhəmiyyəti çox böyükdür. Şübhəsiz ki, biz Sovetlər İttifaqının tərkibində olanda bu müqavilələr tamam unudulmuşdu... Çünki buna ehtiyac yox idi. Hamı Sovetlər İttifaqının tərkibində idi. Sovetlər İttifaqının tərkibində olarkən Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası da var idi. 1926-cı ildə, 1937-ci ildə də, 1978-ci ildə də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitu-siyası qəbul olunmuşdur. Ona görə də heç kəs arayıb-axtarmırdı ki, Qars müqaviləsi, yaxud Moskva müqaviləsi nədir, nədən ötrüdür. Buna heç ehtiyac da yox idi. Amma hesab edirəm ki, Sovetlər İttifaqı dağılan zaman Naxçıvana qarşı yenə də xəyanətkar əllər uzanan zaman biz bu müqavilələrin Azərbaycan üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu dərk edə bildik” (1, XIV c., s. 78-79).

Azərbaycanın tərkibində Naxçıvan diyarının muxtariyyət təşkil etməsi bölgənin spesifik ərazi mövqeyi-geosiyasi şəraiti ilə bağlı idi. Çünki üç tərəfdən Ermənistanın işğal etdiyi torpaqlarla əhatə olunması Naxçıvanı Azərbaycanın digər torpaqlarından ayırırdı. Həmçinin o, cənubda və cənub qərbdə İran və Türkiyə ilə həmsərhəd idi və ərazi baxımından Azərbaycandan aralı düşmək Naxçıvanın inzibati idarəçiliyini qəza və ya rayon hüquqlarında təşkil etməyə imkan vermirdi (2, s. 313). Ona görə də Naxçıvan diyarına muxtar respublika statusunun verilməsi milli mənsubiyyətinə görə yox, daxili və xarici amillərə, coğrafi mövqeyinə, geosiyasi vəziyyətinə, beynəlxalq müqavilələrə əsasən mümkün olmuşdur. Coğrafi-siyasi vəziyyəti tarixi zərurət kimi Naxçıvana muxtar hüquqların verilməsini şərtləndirmiş və ona özünüidarə hüququnun tanınmasına yol açmışdır.

Naxçıvan diyarının muxtariyyət statusunun tam reallaşması bir neçə mərhələdə həyata keçirilmişdir. Əvvəlcə, 1921-ci ilin martın 16-dan Naxçıvan Sovet Sosialist Respublikası,

1923-cü ilin iyunun 16-dan Naxçıvan Muxtar Diyarı, 1924-cü il fevralın 9-dan Azərbaycan SSR MİK-in dekreti ilə Naxçıvan MSSR adlandırılmışdır (3).

Naxçıvanın muxtariyyət statusunun hüquqi bazasının yaradılması 1924-cü ilin aprelində Azərbaycan MİK tərəfindən təsdiq edilmiş Naxçıvan MSSR haqqında Əsasnamənin qəbulu ilə başlanmışdır. Əsasnaməyə görə, Naxçıvan Azərbaycan SSR-in tərkib hissəsi kimi, ona muxtar respublika şəklində daxil olurdu (4, s. 16-17). Bu Əsasnamə Muxtar Respublikanın ictimai, siyasi, iqtisadi həyatını tənzimləyən əsas qanunverici akt olmuşdur. Bununla da Naxçıvan özünün qanunverici, icraedici hakimiyyəti olan muxtar quruma çevrilmişdir. Naxçıvanın Azərbaycanla qarşılıqlı münasibətləri Azərbaycan Konstitusiyası ilə müəyyənləşirdi.

1926-cı il aprelin 18-də qəbul edilmiş Naxçıvan MSSR-in I Konstitusiyasında muxtariyyətin əsasları ali hüquqi səviyyədə təsbit olundu. Bu Konstitusiyanın 52-ci maddəsində göstərilirdi: "Naxçıvan SSR Azərbaycan SSR-in tərkib hissəsidir və onun protektoratlığındadır" (5, s. 316). Muxtariyyətin sonrakı konstitusiyalarında da Naxçıvan Azərbaycanın tərkibində muxtar respublika kimi təsbit olunmuşdur.

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin bütün dövrlərində Naxçıvanın muxtariyyət statusunun möhkəmləndirilməsi istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür. 1973-cü il avqustun 28-də Azərbaycan KP MK Bürosunda "Naxçıvan MSSR-in 50 illiyi haqqında" məsələ müzakirə edilmiş və 8 bənddən ibarət qərar qəbul edilmişdi. Heydər Əliyevin imzaladığı qərarla Naxçıvanın muxtariyyətinin ildönümünün qeyd edilməsi ilə bağlı yubiley tədbirlərinin 1974-cü ilin may ayında keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Lakin Sov. İKP MK katibliyinin "Naxçıvan MSSR-in yaranmasının 50 illiyi haqqında" 19 mart 1974-cü il tarixli qərarına uyğun olaraq Azərbaycan KP MK Bürosu 6 sentyabrda 1974-cü il oktyabrın 4-də bayram edilməsi haqqında ikinci qərar qəbul etməli olmuş (6, s. 124), Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1974-cü ildə Naxçıvanın muxtariyyət statusunun 50 illiyi dövlət səviyyəsində geniş qeyd olunmuşdur.

Heydər Əliyevin Naxçıvana rəhbərliyi dövrü, eləcə də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəsində işlədiyi illər Naxçıvanın muxtariyyət statusunun möhkəmləndirilməsində mühüm dövr oldu. Belə ki, 1991-ci il yanvar ayının 11-də Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Naxçıvan MR Ali Məclisi Moskva və Qars müqavilələrinin iştirakçısı olan dövlətlərə bəyanat verərək onları muxtar respublikanın ərazi bütövlüyünün erməni təcavüzü nəticəsində pozulması faktına münasibət bildirməyə çağırdı. Bu, Naxçıvanın muxtariyyətinin beynəlxalq müqavilələrlə qorunması faktını ön plana çəkməklə, muxtar respublikanı hərbi müdaxilə təhlükəsindən diplomatik yolla qorumaq istiqamətində mühüm səylər idi (7, s. 38).

1992-ci ilin may ayında ermənilər Naxçıvana qarşı geniş hərbi təcavüzə başlayanda Heydər Əliyev 1921-ci ildə imzalanmış Moskva və Qars müqavilələrinin Naxçıvanın muxtariyyət statusunun hüquqi təminatı üçün böyük əhəmiyyət daşması faktını düzgün qiymətləndirərək Türkiyənin Baş naziri S.Dəmirəllə və xarici işlər naziri H.Çətinlə telefon əlaqəsi saxlamış, onlara erməni təcavüzü barədə məlumat vermişdi. Bunun nəticəsində Türkiyənin Nazirlər Kabineti Ermənistanın Naxçıvana təcavüzü ilə bağlı 20 may 1992-ci il tarixli bəyanatla çıxış etmişdi (8, s. 57).

Müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanda bəzi siyasi qüvvələr Naxçıvanın muxtariyyət statusu daşmasını Azərbaycanın unitar dövlət quruluşu ilə ziddiyyət təşkil etdiyini əsas gətirərək Naxçıvanın statusunun ləğv olunması tələbi ilə çıxış edirdilər. Bu savadsız və zərərli mövqe Heydər Əliyevi narahat etdiyindən, Naxçıvan MR Ali Məclisi Rəyasət Heyətinin 1992-ci il iyunun 17-də keçirilən iclasındakı çıxışında o, Naxçıvanın muxtariyyət statusunun dəyiş-

dirilməsi ilə bağlı təkliflərin ermənilərin işğalçı siyasəti ilə üst-üstə düşdüyünü bildirərək demişdi: “Naxçıvanın statusunun dəyişdirilməsinə yönəldilən hər hansı cəhdin, onun ərazisinə edilən hər cür qəsdin qarşısı qətiyyətlə alınacaqdır” (9, s. 770).

Naxçıvanın muxtariyyət statusunun tarixən hansı əsaslarla formalaşdığını, bu statusun əslində Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə xidmət etdiyini anlamayan bir sıra siyasi işbazlar unitar dövlətin tərkibində öz konstitusiyası olan ikinci bir qurum ola bilməz iddiası ilə çıxış edirdilər. Əgər onlar Naxçıvan MR-in meydana gəldiyi tarixi şəraitə, daxili və beynəlxalq vəziyyətə ötrəri də olsa nəzər salsaydılar, tarixi sənədləri diqqətlə öyrənsəydilər, onlara aydın olardı ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaranması ümumi, heç bir konstitusiya prinsipləri əsasında deyil, 1918-1921-ci illərdə yaranmış mürəkkəb, ziddiyyətli daxili və beynəlxalq şəraitin, siyasi mühitin nəticəsidir.

Heydər Əliyev Naxçıvanda fəaliyyət göstərdiyi dövrdə, eləcə də prezident olduğu illərdə Naxçıvanın muxtariyyət statusunun siyasi-hüquqi cəhətdən daha da möhkəmləndirilməsi istiqamətində apardığı mübarizəni davam etdirdi. 1995-1999-cu illər Naxçıvanın muxtariyyət statusunun hüquqi cəhətdən möhkəmləndirilməsi baxımından yaddaqalan oldu. Belə ki, 12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının “Naxçıvan Muxtar Respublikası” adlanan VIII fəslə (134-141 maddələr) Naxçıvanın muxtariyyət statusuna həsr olundu. 134-cü maddənin I-III bəndlərində deyilir: “Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan Respublikasının tərkibində muxtar dövlətdir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının statusu bu Konstitusiya ilə müəyyən edilir. Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz tərkib hissəsidir” (10, s. 59). Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası əsasında Naxçıvan MR-nın yeni Konstitusiyası hazırlandı. 1998-ci il yanvarın 14-də Prezident Heydər Əliyevin sədrliyi ilə keçirilən iclasda Konstitusiya layihəsi geniş müzakirə olundu. O, iclasda Naxçıvanın muxtariyyət statusunun əhəmiyyətini bir daha qabardaraq deyirdi: “...Naxçıvanın muxtariyyəti tarixi nailiyyətdir, biz bunu qoruyub saxlamalıyıq. Naxçıvanın muxtariyyəti Naxçıvanın əldən getmiş başqa torpaqlarının qaytarılması üçün ona xidmət edən çox böyük amildir. Biz bu amili qoruyub saxlamalıyıq. Naxçıvan muxtariyyəti Naxçıvanla, Azərbaycanla Türkiyənin sərhədi üçün tarixi hadisədir... Naxçıvan muxtariyyətini qoruyub saxlamalıyıq və Naxçıvana ona lazım olan hüquqlar verilməlidir” (1, XIV c., s. 89).

6 fəsil, 50 maddədən ibarət Naxçıvan Muxtar Respublikasının yeni Konstitusiyası Ali Məclisin 1998-ci il aprelin 28-də keçirilən sessiyasında qəbul olundu və həmin il dekabrın 29-da Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən təsdiq edildi. 1999-cu il yanvar ayının 8-də qüvvəyə mindi.

Naxçıvanın muxtariyyət statusuna qarşı çıxanların iddialarının əksinə olaraq, Naxçıvan MR Konstitusiyasının ilk maddəsində deyilir: “Naxçıvan Muxtar dövləti Azərbaycan Respublikası tərəfindən demokratik, hüquqi, dünyəvi muxtar respublikadır. Naxçıvan Muxtar Respublikasının statusunu Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 16 mart 1921-ci il Moskva və 13 oktyabr 1921-ci il tarixli Qars beynəlxalq müqavilələri müəyyən edir”. Həmin fəslin II maddəsində isə göstərilirdi ki, Naxçıvan MR Azərbaycan Konstitusiyası ilə onun səlahiyyətinə aid edilən məsələlərin həllində müstəqildir, Naxçıvan MR-nın mənafeləri ilə bağlı bütün digər məsələlər Naxçıvan Muxtar Respublikası tərəfindən həll edilir, o şərtlə ki, bu məsələlərin həlli Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanlarının səlahiyyətlərinə aid edilməyib və Naxçıvan MR-nın səlahiyyətlərinə aid məsələlərin həllində o, Azərbaycan Respublikasının ümumi mənafeləri ilə bağlıdır (11, s. 11).

Beləliklə, Naxçıvan MR Konstitusiyası heç bir maddədə Azərbaycan dövlətinin

unitarlığı prinsipi ilə ziddiyyət təşkil etmir, ölkə coğrafiyasından ayrı düşmüş diyarın Azərbaycan ərazisi kimi mövcudluğunun hüquqi əsaslarını müəyyən edir və möhkəmləndirir (7, s. 41).

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin 1999-cu il fevralın 4-də imzaladığı “Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında” fərmanda qeyd edilir: “Naxçıvanın Azərbaycanın himayəsi altında olan muxtar ərazi statusu RSFSR ilə Türkiyə arasında 1921-ci ilin martında imzalanmış Moskva müqaviləsində, Rusiya, Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan və Türkiyə arasında 1921-ci ilin oktyabrında imzalanmış Qars müqaviləsində təsbit edildi. Naxçıvanın statusunun iki beynəlxalq müqavilədə əks olunması həm o dövrdə, həm də Azərbaycanın indiki dövründə böyük siyasi əhəmiyyət kəsb edən bir fakt kimi qiymətləndirilməlidir”. Fərmanda Naxçıvanın muxtariyyətini şərtləndirən başlıca tarixi-coğrafi amil də göstərilirdi: “İlk olaraq Azərbaycan torpağı Zəngəzur mahalı Ermənistan SSR-in tərkibinə qatıldı. Əslində isə ermənilərin planları daha geniş idi və onların torpaq iddialarının əsas hədəfi məhz Naxçıvan idi. Onlar Zəngəzurun Ermənistana ilhaq edilməsini bu yolda atılmış mühüm addım hesab edirdilər. Beləliklə, Naxçıvanı Azərbaycandan ayıran Azərbaycan torpaqlarının – Zəngəzur mahalının Ermənistana verilməsi Naxçıvanın muxtariyyət məsələsini zəruri etdi” (12).

Həmin fərmanla yubileyin keçirilməsinin təşkili üçün yaradılmış Dövlət Komissiyasının 1999-cu il fevralın 9-da keçirilən iclasında Heydər Əliyev 1992-1993-cü illərdə AXC-Müsavət hakimiyyəti funksionerlərinin Naxçıvanın muxtariyyətinin ləğv olunması təklifi ilə çıxış etdiyini bildirərək deyirdi: “O vaxt Xalq Cəbhəsinin həmin nümayəndələri Bakıdan gəlmişdilər, özü də Naxçıvanda doğulmuş adamlar idilər. Onlar Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisində çıxış etdilər ki, “Naxçıvanın muxtariyyəti ləğv olunmalıdır”. Əlbəttə ki, onda mən də təəccüb etdim. Ali Məclisin deputatları da çox təəccüb etdilər və onlara cavab verdilər... Azərbaycan dövlətinin unitar xarakterli olduğunu guya saxlamaq istəyirəm. Bunun üçün Naxçıvanın muxtariyyətini ləğv etmək lazım deyildir, Naxçıvanın ərazisinin hamısını qoruyub saxlamaq lazımdır” (13, s. 153).

1999-cu ilin oktyabr ayında Naxçıvanda yüksək səviyyədə keçirilən yubiley tədbirlərində Prezident Heydər Əliyevin şəxsən iştirak etməsi Naxçıvanın muxtariyyət statusunun daha bir göstəricisinə çevrilmişdi. Bu, ilk növbədə Qars müqaviləsinin ləğvi ilə bağlı iddialarla çıxış edən Ermənistan dövlətinin rəhbərlərinə Azərbaycanın rəsmi mövqeyinin nümayişi kimi, digər tərəfdən Naxçıvanın muxtariyyət statusunun əhəmiyyətini sübut edən diqqətəlayiq fakt kimi qəbul oluna bilər. Prezident oktyabrın 12-də Naxçıvan şəhərində muxtar respublikanın təşkil olunmasının 75 illiyinə həsr edilmiş təntənəli yubiley iclasında etdiyi çıxışda deyirdi: “Müstəqil Azərbaycan Respublikasının 1995-ci ildə qəbul etdiyi ilk Konstitusiyası əsasında, Azərbaycanın demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət Konstitusiyasında Naxçıvan Muxtar Respublikasına Azərbaycanın tərkibində dövlət statusu veriləndir. Bu status əvvəl də var idi, sadəcə, elan edilmirdi. Ancaq bizim əvvəl nə qədər böyük nailiyyətlərimiz olubsa da, nə qədər böyük tarixi yol keçmişiksə də, Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra baş verən hadisələr hamısından qiymətlidir. Ona görə də bu gün biz Naxçıvan Muxtar Respublikasının bir dövlət kimi 75 illik yubileyini qeyd edirik” (1, XXII c., s. 191).

Heydər Əliyevin Naxçıvanla bağlı verdiyi sərəncamlar həm ölkənin ərazi bütövlüyü və təhlükəsizliyi baxımından, həm də Naxçıvanın statusunun hüquqi cəhətdən möhkəmləndirilməsi istiqamətində çox mühüm və diqqətəlayiq hadisə kimi qiymətləndirilməlidir. Çünki Heydər Əliyevin 1991-ci il oktyabrın 14-də Türkiyənin Samanyolu telekanalına müsahibəsində dedi ki, “Naxçıvan Azərbaycanın ayrılmaz bir hissəsidir,

muxtar respublikadır. Naxçıvanın xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, vaxtilə Azərbaycana qarşı ədalətsizlik edilib və Zəngəzur diyarının Ermənistanına verilməsi ilə əlaqədar Naxçıvan Azərbaycanın əsas torpağından ərazi nöqtəyi-nəzərindən ayrı düşübdür. Ona görə də burada muxtariyyət dövründə yaşayış o qədər də asan olmamışdır. Ancaq Naxçıvanın muxtariyyətinin olması ərazi cəhətdən ayrı düşmüş Naxçıvanın inkişaf etməsinin əsas şərtlərindən biridir” (1, XXII c., s. 290).

Heydər Əliyevin ölkədə siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra, Naxçıvan özünün muxtariyyət statusunun verdiyi imtiyazlardan yararlanma bilməmiş, Ermənistan tərəfindən uzun müddətdən bəri blokadada saxlanmasına baxmayaraq sürətli inkişaf yoluna qədəm qoymuşdur. Hazırda bütün ölkənin dövlət idarəçiliyində olduğu kimi, Naxçıvan MR-də də Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi milli dövlətçilik siyasəti uğurla həyata keçirilir. Nəticədə ötən dövr ərzində Naxçıvan hərtərəfli inkişaf etmiş, hər bir sahədə uğurlar əldə edilmiş, muxtariyyətin möhkəm siyasi və hüquqi bazası formalaşmışdır.

Prezident İlham Əliyevin dövründə də Naxçıvan xüsusi qayğı ilə əhatə olunmuş, muxtar respublikanın inkişafı istiqamətində böyük işlər görülmüşdür. 2009-cu ildə Naxçıvan MR-nın 85 illik yubileyinin qeyd edilməsi və Prezidentin bu tədbirdə iştirakı və çıxışı böyük və əlamətdar hadisə idi. Azərbaycan Prezidenti nitqində Naxçıvanın ölkə üçün siyasi-strateji əhəmiyyətini və müstəqillik tarixindəki rolunu yüksək qiymətləndirərək deyirdi: “Naxçıvanın güclü olması Azərbaycanın güclü olması deməkdir. Naxçıvan strateji ərazidə yerləşir. Naxçıvanın çox böyük siyasi və strateji əhəmiyyəti vardır. Azərbaycanın müstəqilliyinin əldə edilməsində Naxçıvanın və naxçıvanlıların çox böyük əhəmiyyəti olmuşdur” (14, s. 54).

Əlbəttə, bütün bunlar Naxçıvan Muxtar Respublikasının Azərbaycanın müstəqillik tarixində nə qədər əhəmiyyətli rol oynadığını bir daha təsdiq edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: 43 cildə. Bakı: Azərneşr, 1997-2012: XIV c., 2005, 520 s.; XXII c., 2007, 528 s.;
2. Musayev İ.M. Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgəsində siyasi vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti (1917-1921-ci illər). Bakı: BDU nəşriyyatı, 1996, 385 s.
3. Bağırov Z. Naxçıvanın muxtariyyətinin beynəlxalq və daxili hüquqi əsasları. “Yeni Azərbaycan” qəzeti, 3 mart, 2004.
4. Əsgərov Z.A. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyaya statusu. Bakı: Bakı Universiteti, 1999, 156 s.
5. Azərbaycan tarixi: 3 cildə, III c., Bakı: Elm, 1973, 548 s.
6. Qasımov Ə.Q. Heydər Əliyevin inkişaf strategiyası və Naxçıvan Muxtar Respublikası (XX əsrin 70-80-ci illəri). Bakı: Təhsil, 2009, 302 s.
7. Cəfərli E.Y. Müstəqillik illərində Naxçıvanın muxtariyyətinin möhkəmləndirilməsi // “Təhsil ocağı” jurnalı. Bakı: 2008, № 3-4, s. 37-41
8. Cəfərli E.Y. Heydər Əliyev və Naxçıvanın muxtariyyət statusunun qorunması /Heydər Əliyev zirvəsi (Məqalələr və xatirələr). Naxçıvan: Qeyrət, 2008, s. 56-61
9. Qayıdış (1990-1993). Sənədlər toplusu. Bakı: Azərbaycan, 1996, 780 s.
10. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2009, 68 s.
11. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası. Naxçıvan: Əcəmi, 2012, 40s.
12. Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illiyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. “Azərbaycan” qəzeti, 5 fevral, 1999.

13. Qədim Naxçıvanda bayram – 75. Bakı: Azərbaycan, 1999, 288 s.
14. Naxçıvan MR – 85. Naxçıvan MR Ali Məclisi. Naxçıvan: “Əcəmi”, 2009, 99 s.

АЛЕКБЕР ДЖАББАРЛЫ

ПУТЬ К АВТОНОМИИ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

В этой статье троника к задаче автономии освещен в работы в этом направлении, роль общенациональный лидер Г. Алиева сохранение автономии.

ALEKBER CABBARLI

WAY TO AUTONOMY: HISTORY AND MODERNITY

In the article autonomy issue of Nakhcivan works holding in this sphere were cleared, the role of common national leader H. Aliyev in preserving autonomy of Nakhcivan was explained scientifically.

Rəyçilər: t.e.n. R.Bağirov, t.e.d. İ.Zeynalov

Naxçıvan Dövlət Universitetinin “Ümumi Tarix” kafedrasının 16 fevral 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №9).